

НІЧ ПЕРША

КОРАБЕЛЬ

лата вдивлялась у вікно. Гори миготіли і зникали в ранніх зимових сутінках. Потяг кашляв, від кожного нового поштовху його ребра здригалися, брудне світло тремтіло, а її рукавички падали з хиткого столика. Злата торкалася вікна, відчувала жар і хрип хворобливих залізних легень. У вагоні було майже порожньо. Окрім неї лиш одна літня жінка дрімала в кутку за кілька купе. По той бік вікон стемніло. Тунель.

Протяг грюкнув дверима і з його кволих залізних ребер вирвався свист, схожий на стогін. У проході вона помітила тінь чоловіка. Він беззвучно спинився біля її купе і стиха щось рахував. Його тінь ворушила олівець у кишені жилета й нервово підносила долоню до скроні, ніби хотіла щось намацати чи встромити палець у голову. Златі стало холодно, до дрижаків. А той, у легкій сорочці та літньому жилеті, геть не зважав на протяг, хоч і стояв при дверях. Поїзд вискочив із тунелю, відкашлявся, за склом проясніло, а невідомий зник так само раптово, як і з'явився. Дівчина визирнула у прохід і тамбур, але не побачила ні чоловіка, ні його нервової тіні.

Потяг сповільнився і, важко дихаючи, спинився. Сторож на станції витягрозсувні сходи. Вона вийшла. У селищі де-не-де світилось у вікнах. Але найяскравіше було на цвинтарі поряд із храмом, де коло кожного хреста запалили високу воскову свічку. Літня жінка з потертим наплічником зійшла за нею слідом і привіталась:

— Христос ся рождає!

— Славимо Його...

Злата глянула на небо, але не побачила зірки. З її очей рясно сипав сніг. Довкруг так сніжило, що сутінки втрачали свою чорноту. Вона минула колію і вийшла із села вузькою звивистою стежкою, що вела в гори. Їй не страшно, вона знала дорогу.

Слизько. Дівчина провалювалася, ковзала. Руки мерзли через рукавиці, а ноги пекли вогнем. Тим, що не гріє. Білим огнем із неба. Вона щільніше зацепила старе пальто, натягла на обличчя шалик і капор^{*}, в'язаний власноруч. Під ним ховалися довгі коси, кольору гіркою меду.

Минула година, а може, і більше, перш ніж вона добулася дев'ятиаркового мосту, що з'єднував два схили. Крізь біль виблискували зледенілі рейки, збиті камінням і часом. Колись ними гримали потяги, і той відгомін досі блукав у скелях. Вона ступила на міст, бо так, казали, скорше можна дістатися лісу. Замружилась, аби не шугнути поглядом униз, і пішла навпомацки. Біліє круча, в оці сіль від сліз. За мостом мовчали скелі. Про них багато розповідали, мовляв, ті вмели губити людей. Сміхом, шепотом, блудом. Так якимсь вони вкоротили віку німецькому інженеру, що будував тунель для залізниці. Прохід копали із двох боків, і коли в означений час він не зійшовся — той бідака пустив собі кулю в голову. Другого дня його знайшли біля смереки. А як докінчили роботу, з'ясувалося, що інженер помилився в розрахунках лише на метр

^{*} Капор — жіночий головний убір із зав'язками під підборіддям, що носять у холодну пору.

і вбився дарма. Потяги їздили тунелем, а скелі пильнували тінь відчайдуха. Кажуть, та тінь пристала до смереки, бо не знайшла собі прихистку ні вгорі, ні в землі. Злата не боялася цього, але та оповідка чомусь пекла їй дужче від холоду.

За мостом долинав чийсь сміх, вона не зважала. Квапилася, уже зо дві години хиталася посеред заметів, а ще не дісталася річки. Іти треба далі, а їй руки вже не розгинаються від холоду. Злата скинула рукавиці й розтерла долоні снігом. Гралася, ліпила з нього коників, як привчилася дитиною. Стежка рипіла, пирхала і вливалася до змерзлої річки. Твердої, скляної. Дівчина ступила — слизько, вода під кригою — клубочить. Пір'ям. Ріка повна крилатих риб. Їм важко дихати, вони німі. Ріка жива.

Світ по той бік річки був інакшим. Хмарно і ясно водночас, тиша і пташий спів. Злата роззирнулась і не побачила стежки. Довкруг, скільки сягало око — біла гладінь. Угорі — гостра зірка. Та різнула темінь і її, Златчине, серце. Вела її нічним полиском і колола зсередини. Злата заплющила очі, щоби сніг угамувався хоч на мить, уявляла, що їй тепло — душно! — спам'ятала, що нині Святий вечір ідесь о цій порі згадують усіх, хто заблукав у лісі, втопився в морі чи згубився в далекій дорозі.

Вона минула пагорб і вже підупала на силі, але зірка вивела її до галявини, де ліс кільцем огинав червоний замок. Збудований із міцної модрини, він був схожим на корабель. Вежа — щогла, гострі мури, як прова^{*}, брама-корма, хмари, над нею — вітрила.

Холод іще дужче діймав Злату біля замку: вітри голосили в баштах, стигла кров текла в його жилах. Змерзлі руки довго не слухалися, твердли, безладно смикали клямку та запір. І зрештою та, що носить сніг в очах, відчинила двері.

^{*} Прова — ніс корабля.

Ян чекав на неї. Сотні свічок різали зіниці. Злата примружилася, коли він став супроти неї — умить, різко:

— Ти запізнилася.

— Але прийшла.

— Прийшла, бо запрялася приходити до мене кожної передріздвяної ночі сім років поспіль.

Злата скинула мокрий капор і шалик, і лише тоді поглянула йому у вічі, які невідступно стежили за нею. Досить обманювати себе, вона чекала на цю зустріч цілий рік. Чекала, щоби хоч мигцем вгледіти темні Івові очі! Але за ними стояв Ян, і дивився на неї геть інакше. Бо це були його темні очі! Якби вона і хтіла, не ладна їх сплутати.

Ян був братом її чоловіка, близнюком, молодшим братом. Бо Іво народився першим, хоч Ян і силувався вхопити його за п'яту. Сльози запекли Златі всередині, страх шугнув у розстібнуте пальто.

Іво мав моряцьке життя. Вона була йому дружиною кілька днів по вінчанні, а далі він пішов уморе. Уже другий рік як від нього не було і звістки. Златі не раз снівся його корабель, зламаний вітром, утоплений корабель, що мав змерзле тіло й сині жилки вздовж блідих рук. Але вона не дозволяла собі згадувати ці сни чи бодай дотикатися до них думкою, замикала їх у своїй маленькій кімнаті, і ворушила срібний перстеник, що Іво вдів їй на палець.

— Він живий, інакше б я відчув.

Злата здригнулася від цих, підкреслено холодних, слів, які крали думки. Ян повісив її пальто на крісло біля коминка. Приніс їй хутрянні виступці зігріти ноги та шерстяний светр. Такий самий, як одітий на нім. Злата струсила сніг із довгої картої спідниці та блакитної блузи із гострим комірцем. Із коминка віяло жаром, але вона ніяк не могла зігрітися. У замку так часто забували зачиняти двері, що віхола там була за своєю.

Ян запалив газову лампу. При світлі наче перемінився: юнацька хитра посмішка саянула на обличчі, вмитому вітрами з його любих гір.

Але в темних очах усміх уже не відлунював. Звідки ця різкість, докір? Ба навіть злість, не притаманна його звичній стриманості? Злата не знала.

— Твій дім пахне високим лісом, що затуляє верхів'ям небо.

Замок-корабель мав довге коріння, яке глибоко вросло в землю. Де-не-де з підлоги здіймалися дерева та сплітались арками, жовтаве листя шаруділо, дрібнилось у пил. У вікнах замість скла — павутиння, замість стулок — гілля. На одвірках щось квітнуло, між східців щось в'януло, коло серця щось мерзло.

— Ті пахощі в мені, у моїх руках. Бо весь цей рік я охоче глядів дуби та ялини, — дійсно, його долоні, які ледь-ледь визирали з-під довгих рукавів светра, були пошарпані корою і трохи перейняли від неї колір. Одну руку він ніби зумисне стиснув у кулак. — Знаєш, ліс, бува, рятує від нудьги, коли та напосідає.

— І чи часто та нудьга заважає тобі грати на органі?

— Буває по всякому, — Ян сховав від неї свої руки й узяв свічник. — Видко першу зірку. Будемо вечеряти.

Злата навіть усміхнулася, здивовано та примирливо:

— То, може, на мене ще й чекає дванадцять пісних страв, як і належить у передріздвяну ніч?

З Яном вони вчилися у консерваторії: він — органіст, вона — хористка. Друзями вони ніколи не були, аж надто різну мали вдачу. І від першої зустрічі Злата знала, що вони стоять обабіч ріки, яку не перейти так, аби не втопитись.

Вечеряли в кімнаті за довгим столом. Злата ніяк не могла зрозуміти, де край того столу, свічкового світла заледве вистачало, щоби було видко хліб, рибу й обличчя. Решта кімнати стерта темрявою, незрима, чутна. Ніби вони й не самі, ніби хтось ходить, не торкаючись підлоги, дихає, не маючи легень, шепоче у власній німоті.

Злата гріла руки горнятком із трав'яним чаєм. Хліб був іще теплим, печена риба — смачною, їй дуже хотілось їсти. Вона відбирала виделкою тонкі кісточки, і наче забувала все на світі, світ стояв осторонь, а вона була тут, у замку-кораблі з довгим корінням і хмарами замість вітрил. Лише перстеник на руці метушився — Іво! — й у корабля з її снів бліднуло лице і шкіра вкривалися зморшками від тривалого блукання під водою. Обличчя... ніс, чоло — такі ж, як у брата. Вона підвела очі на Яна, і, мов ошелешена, зронила виделку.

Цей бездоганний у всьому Ян жадібно хапав руками рибу, не виймаючи кістки, уривав крайці з хлібини і їв так, як бунтівні солдати на задвірках, од яких колись вона з мамою ховалися за льохом. Щось звірине й ненатле було в цій вечері і Златі стало лячно. Він одразу помітив. Облишив на тарелі шматки й начисто витер руки. Знову ворожість, хоч він намагався не дивитися на неї. З вікна боляче колола зірка і Ян заслонила її завісками.

Він довго не обертався до неї. Свічки гаснули, і він зникав, згасав у кімнаті, де заледве було видно хліб і печену рибу. Вона підвелася, щоби підкрутити газову лампу, але він спинив:

— Зараз.

Запалив і поклав перед нею зв'язку ключів. Злата нарахувала кілька десятків: довгі, ковані, обламані, із гербами, засмалені, іржаві, відполіровані до блиску, срібні, залізні.

— Вони відчиняють усі кімнати в замку. Бери їх собі. Однаково ти прийдеш сюди ще шість років, то май цей дім за свій, — далі Ян вказав їй на один, найбільш закіптюжений, ключ, і заборонив їй заходити в кімнату на піддашші, — у всіх інших порядкуй вільно, але до цієї ніколи не ступай.

Злата його майже не слухала, вона перебирала ключі, шукала яким відчинити маленьку кімнату, де замкнені її сні, де тоне корабель із синіми жилками замість рук, де темніють очі, що дивляться на неї інакше. Навіщо вона сюди прийшла? Що мала знайти? Бігти звідси, деінде, чимдуж,

через річку, до скель, до сміху. Інакшого! Бо цей докірливий сміх належить йому — Яну! І на Івів не схожий.

Злата взяла свічник і пішла за Яном назад, у передню кімнату, ведена обітницею, яку колись віддала йому.

Ян докинув гілляку у коминок. Вітер грюкнув дверима, але не зважився зайти. Темінь зі закутків сплела Златці намисто, відгорнула коси й защепила довкіл шиї. Важке. Думки її гнітили, голову хилило вниз і вона опустила її на руки, так і сиділа, підбгавши ноги на килимі біля коминка. Геть на себе не схожа. Бо Злата вміла всміхатися так, наче тримала обіруч віконце. Засвічене, тепле, перетяте хрестом, здатне пристати до неба, якщо те раптом згубить сонце. І була вона створена з цієї усмішки й цього вікна.

— Вставай! Чого сидіти? Станцюй, — Ян ніби щось розбив. Оглушливо.

Вона ще дужче стисла голову, повну тяжких снів:

— Я не хочу.

— Облиш. Ти ж любиш, коли грає скрипка. Та й з Іво танцюєш охоче.

Він наче врізав її тим, що розбив. Нараз вона згадала, як Ян узяв у неї цю семирічну обітницю — очі її спалахнули й випалили весь сніг. Ще спам'ятала той день, коли до приморського селища, де вони колись жили, приїхало троє білооких скрипалів. Того дня вона всміхалась і тримала світле віконце в долонях, радість мружила їй очі, і вона танцювала з Іво, не розтуляючи повік, увесь вечір. А вже опісля, ближче до ночі Іво розгнівався на Яна за якесь лихе слово й розбив йому обличчя.

Злата вгледіла над його бровою ледь помітну згоїну:

— Чого ти від мене хочеш, Яне?

— А ти думала, що буде легко? Відсидиш тут кілька сумних часинок і побіжиш назад. Коли заприсяглася провести зі мною ці сім ночей, то матиму все, що хочу. Підводься — будемо танцювати!

Ян зірвав темне намисто — нитка дошкульно ковзнула її тонкою шиєю. Дихати стало легше. Він схопив скрипку й та стрепенулася, ніби цілий

рік ніхто на ній не грав. Лишень він торкнувся струн — вона зірвалася із місця, скрикнула дощем, розлилася річкою, швидкою водою. Він грав, допоки корабель із модрини до самого коріння не наповнився цією музикою, заледве не втонув. Потому облишив скрипку вигравати саму, й узяв за руку Злату.

Його музика мала владу, виймала душу, розбивала об рифи, випивала радість чи сон, поривала за собою — бодай у безвість! Дощ струменить, вільно та легко. Якби Злата й не хотіла, вона б однаково йшла за ним проти волі, навіть коли б затялася ніколи не ставати до танцю. Ян струсив із думок гнів і танцював із нею веселий. Час співав напосепки. Ніхто його не чув.

ЯН ТА ІВО

Йован ішов уздовж берега, мушлі западали між пальці, пісок змивав із них утому. Сьогодні він закінчив ладнати човен і по обіді, разом із сином відтягнув його до рибалок. Хлопчик мав за втіху допомагати батькові, він марив морем, як шалений. Він пахнув морем. Думки його вже давно гойдалися на кораблях, дихали штормом, ткали вітрила. Йованів перворідний — Іво. Він усміхнувся до себе й окинув оком м'яту синову сорочку, недбало закачані рукави й рибну луску, що сріблилася на щоді.

Йован понад усе любив море, і життя його було солоним. Він жив із того, що будував човни, а його дружина — Авреля* плела рибальські

* Авреля — ім'я, що походить від лат. *aurum* — золото.

сіті й кошики з лози. Уже десять років, як він із сім'єю оселився в тихому приморському селищі, далекому від повстань і збурень, які охопили його край. Потому Авреля вродила йому двох синів. Із лиця вони були такими схожими, що ніхто, та й він сам, не міг дібрати, котрий із них щирий і запальний Іво, а де стриманий і насмішкуватий Ян. Лише мати ніколи не помилялася, їхня єднакість не могла обманути її пильні очі.

— Тату, ми робимо човни для риболовів. А для птахоловів треба робити човни із крилами? — Іво смикнув його за руку. Хлопці завжди вмели щось таке чудне спитати.

«Обтяжими крилами», — думав Йован. Бо хоч у селищі було спокійно, але збурений вітер шугав і тут: тягнув за собою чорні човни з найвіддаленіших околиць. Їх Йован нерідко виймав на берег. У них клали загиблих, убитих знагла, без суду. І пускали в море, аби ті ніколи не мали прихистку в землі. Залишенці, прокляті з двох світів. Бо імператору вони були за ворогів! І таких ворогів щодень ставало все більше й більше. Їх вишукували по коморах старих хат, у стосах паперів, у квартирах із високою стелею, у думках письмового столу й у надто гучному стуканні вільного серця. Їх упізнавали в кожному, на кого кидав свій згляд імператор із каменем у грудях. Море все приймало, човнів ставало все більше, обличчя в них дедалі більш впізнавані. Йован ховав їх потай від усіх. І завжди з острахом поглядав на хвилі, як ішов узбережжям.

От і зараз він відпустив сина і притулив долоню дашком до чола. Три-вожно глядів. Бо від обрію сунула чорна пляма й заступала вечірне сонце. На березі Йован помітив Яна. Хлопець сидів віддала і роздивлявся малюнки на піску.

— Синку, он твій брат, — сказав Йован до Іво, — клич його й біжіть додому. А я маю ще одну справу, тому прийду опісля.

Він поспішав спроводити хлопця, бо обіцяв Аврелі ховати чорні човни потай від дітей. А тут іще й котроїсь ночі його за цим ділом застав Ян.

Він тоді нічого не запитував, хіба що притулився до кипарисів і щось собі слухав.

Іво радо кинувся до брата, зумисне розхлюпуючи ногами пісок. Та лишень він пробіг кілька метрів, як озирнувся на море й захоплено вигукнув:

— Човен! Тату, онде чорний човен!

Од його вигуків вітер пришвидшився — темне коло ближчало. Іво мерщій кинувся у воду, щоби підплисти ближче.

— Той човен порожній, — Йован знову спробував віднадити сина.

— Ні. Дивися, просідає. Він важкий! — Іво вже був далеко. Він плавав так вправно, ніби народився в морі.

Ян підійшов до батька. Йован поклав йому руку на плече:

— Яне, біжи додому та принеси мені лопату і псалтир.

Хлопчик зосереджено вдивлявся в видноколо. Слухав.

— Він живий, тату.

— Звідки ти знаєш?

— Він співає.

Йован перепитав, бо не зрозумів.

— Перше, як прийшли ви з Іво, я стрів на березі супутника. Він малював по піску й казав: «Усе, що дише — співає на арфі, струнах і органі». І я чую спів того, хто в човні.

Авреля чекала на них у тіні кипарисів. Придивилась. Йован ніс на плечах якийсь мішок абощо. Іво тягнув батькову торбу. Весь мокрий, у закачаних штанцях і подертій куртці. Поряд ішов Ян, сухий і чистий.

Того дня Йован витяг із човна побитого й ледь живого отця Стахія, настоятеля дерев'яної церкви з містечка за три села. Її спалили ще минулого тижня. Настоятеля витягли з попелу, як думалось, не живого, і пустили в човні морем. Авреля вже звикла до таких гостей у домі, тому скоро зіграла води й нарізала бинтів із нової сорочки.

За кілька днів отець Стахій оговтався, пам'ять вертала до нього, як і туга за рідними. Він поривався якомога швидше встати з ліжка, тому виконував усі настанови жінки, що мала золоте ім'я і руки, які вигоювали всі рани. Хлопців він розрізняв за тим, що Іво завжди крутився поряд, підносив йому води, показував свої черепашки, без спину щось запитував чи розповідав, а інший — Ян — стояв осторонь. Лиш одного разу Стахій прокинувся серед ночі й запримітив коло свого ліжка хлопчину. Той поглядав запитливо, ніби розмовляв із ним сплячим, але не знаходив відповідей.

Ян заговорив до нього лиш коли він ішов од них, під прихистком ночі в долині кипарисів:

— Що ви співали тоді, у човні?

Чорні човни дедалі рідше прибивалися до берега. Та Йована здужала інша біда. На саму П'ятидесятницю* біла пелена впала йому на очі й заступила зір. Він ходив до лікарів, й Авреля готувала цілющі мазі, але що більше він їх мастив, то дужче сліпнув. Спершу він недобачав зблизька, далі не міг угледіти і здалеку, а по всьому став бачити світ лиш із голосу.

Іво не відступав від нього ні на крок, він вирізав йому з кипариса палицю, вчепив собі на руку дзвіночки, аби батько чув, що він близько.

— Тату, я буду твоїми очима!

Він ніколи не затримувався із друзями у школі, а стрімголов біг додому — підносив Йованові обід і йшов до човнів, які тепер ладнав із братом. Хоч Ян охочіше плів кошики з лози для Аврелі. Бо ті стебла різали їй руки, а йому геть не подобалося, коли долоні матері ставали шершавими.

Помічників їм не бракувало — Іво мав таку товариську вдачу, що багато хто хтів йому віддячити чи потішити. До присмерків хлопчачі сокири цюкали дошками для дірявих рибальських човнів.

* П'ятидесятниця або День Святої Трійці, відзначається на п'ятдесятний день після Великодня, зазвичай припадає на кінець травня – початок червня.

Ян же був затятий, він ніяк не хотів миритись із батьковою недугою. Очі йому пекли, коли бачив Йована з кипарисовою палицею.

— Коли приймаємо добре, чи ж злого не приймемо? — щораз повторював батько.

«Ні!» — кричало все Янове нутро. І він надумав щодня ходити до моря вудити дивну рибу, що повертає зір.

— Якщо вмитися тією рибою, то полуда впаде з очей і невидючий бачитиме, як і перше.

Йован із сумом ворухив коротко стрижене синове волосся. Він пам'ятав, що воно темне, але з білим пасмом, як і в Іво. Авреля завжди казала, що хтось дуже світлий торкнувся її синів.

— Непримиренний мій Яне, ти ж рибу як слід не вмієш вудити, а що за дивину собі вигдав. Хоч ти не любиш моря, і зовні спокійний — ніхто й не розбере твоєї думки, але зсередини ти збурений, мов бідою. Що з тебе буде, сину?

Ян нікого не слухав. Зранку, лишень замріло, він узяв батькову вудку, волок і пішов до моря. Але дорогою на самому березі знову стрів супутника, того, що кілька років тому вчив його слухати співи всього, що дихає. Був той чоловік якийсь дивак. Вдітий по-давньому — у хітон* і синій гіматій** через плече. Мав він із собою торбу, як мандрівець, і гостру палицю, схожу на спис. Нею він знову щось креслив на піску.

— Я не розберу, що ти малюєш, — спинився коло нього Ян. Очі завжди хотілося примружити, бо той ніби зумисно ставав проти сонця.

— Рибу, ти ж прийшов по неї.

— Мені треба справжньої, а ця лише креслена на піску.

* Хітон — лляний або вовняний одяг у стародавніх греків, який нагадував сорочку, підперезану поясом із напуском.

** Гіматій — верхній одяг стародавніх греків, який складався із квадратного, переважно довгастого чотирикутного шматка вовняної тканини.

— То злови.

— Будь певен — зловлю, і мій батько бачитиме!

Хлопець витяг вудку й волок, але дати раду з тим він як слід не вмів, тому хапав рибу голіруч. Силувався втримати, борсався між хвиль. Бо знав, що мати не спить зрання, і чекає на нього біля кипарисів. Чекає з надією, що він якось вернеться із цілющою рибою і Йован знову побачить цей, витятий із голосу та слова, світ.

Так ходив Ян вудити щоранку багато днів, а дивна риба все тікала з його рук.

Коли Ян дізнався, що Бах був сліпий, він захтів грати його ораторії*. Хлопець став ходити до музичної школи в місті, де згоріла церква. Її відкрили у старому костелі. З нього думали зробити музей, але зрештою вирішили, що коштовні експонати вдома зберігати надійніше. Та і школу обладнали, ще й із органом на другому поверсі. Учителю до інструмента Яна пустив не скоро, спершу довелося братися за скрипку та флейту.

Іво кілька років учився в кадетському училищі, доки його не закрили. А далі став займатися моряцькою справою.

Ян на вакаціях зрідка бував удома, його не тримало біля себе море, а тягнуло до гір. До швидкої води, туди, де звиваються річки й покотом сміються вершини. Їхній подих холодний і співанка чиста, глибша від моря, колюча, терниста.

Дні й ночі він сходив у тінистих хащах у товаристві чабанів і лісників. Із дерев'яних пластин він зробив собі дримбу і грав на ній. Його музика будила звіра, та згублені в лісі тіні: вони спускались із віття, виринали з озер, покидали танки і смішки й, не криючись, підступали ближче, зачудовані й розгублені. Упіймані на вудку. Він грав їм шпарко й весело.

* Ораторія — великий концертний твір на певний сюжет (для солістів, хору й симфонічного оркестру). Класичні ораторії створювали на біблійні й античні сюжети.